

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

**Новітні суспільно-політичні
дискусії у Польщі
стосовно вступу до
Європейського Союзу**

**Чому, як і для чого
конструюють минуле?**

**Старшинські й підстаршинські
школи УПА в 1943-1944 рр.**

**Невідома історія УНР:
С. Петлюра та діяльність
«військової опозиції»
в 1920-1921 рр.**

Нове
філософське
бачення
театрального
мистецтва...

Поетична
експресія
медитативної
лірики
І.Франка

Національна
ідея та
українська
поетична
клясика

Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, науковий
та літературний місячник

<i>Іван Патриляк</i>	СТОРИНКА РЕДАКЦІЇ Історичний травень	3
<hr/> СУСПІЛЬСТВО. ПОЛІТИКА <hr/>		
<i>В'ячеслав Артюх</i>	Медіапростір Чому, як і для чого конструюють минуле?	4
<i>Володимир Горбач</i>	Зовнішня політика Вибори Президента в Україні: інтереси та можливості зовнішніх гравців	11
<i>Андрій Стародуб</i>	Міжнародна політика Новітні суспільно-політичні дискусії у Польщі стосовно вступу до Європейського Союзу	19
<hr/> КУЛЬТУРА. ЛІТЕРАТУРА <hr/>		
<i>Володимир Тертичний</i>	Проза Подзвіння серед ночі	27
<i>Володимир Погребенник</i>	Літературознавство. Критика Національна ідея та українська поетична клясика XIX-XX ст.	34
<i>Богдан Тихолоз</i>	«В душі глибока павза»: до джерел поетичної експресії медитативної лірики І. Франка	46
<i>Ігор Качуровський</i>	Теорія літератури Анагнорсис, гамартія, конфузія (Розділ з жн. «Генерика і Архітектоніка»)	64
<i>Тетяна Лисенко</i>	Театрознавство Нове філософське бачення театрального мистецтва: сюрреалістичний «Театр Жорстокости» Антонена Арто і «Молодий театр» Леся Курбаса	69
<hr/> ІСТОРІЯ <hr/>		
<i>Генадій Іванущенко</i>	Історія визвольного руху Хутір Жовтоніжки — історія без продовження	74
<i>Іван Патриляк</i>	Старшинські й підстаршинські школи УПА в 1943-1944 рр. (Закінчення)	79
<i>Михайло Ковальчук</i>	Невідома сторінка історії УНР: Симон Петлюра та діяльність «військової опозиції» в 1920-1921 рр.	91
<i>Андрій Руккас</i>	Архів Кілька штрихів до біографії генерала Всеволода Агапієва	104
<hr/> ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ <hr/>		
<i>Іван Патриляк</i>	Історія ОУН — погляд з Польщі	111
<i>Блянка Єржабкова</i>	Творчий доробок Софії Русової періоду еміграції повертається в Україну	125
	Український історичний календар. Травень. Червень	2, 132

В'ячеслав Артюх, канд. філос. наук,
доцент Сумського державного університету

Чому, як і для чого конструюють минуле?

Свого часу відомий філософ Барух Спіноза в «Етиці» сформулював знамениту максиму — «не плакати, не сміятись, не проклинати, але розуміти». Це означає, що на почуттєво-емоційному рівні істину знайти неможливо, розуміння — результат діяльності людського розуму. От і прагнемо саме зрозуміти, що ж у дійсності являє собою факт Переяславської ради, і особливо її 350-річний ювілей, якому присвячено нині так багато уваги в засобах масової інформації.

Ще зі студентських років ми пам'ятаємо позитивістське правило, що мета історичного дослідження — показати «як було тоді насправді», незалежно від вірувань, переконань самого історика чи вимог певних ідеологій. Нас також навчали, що будь-яке наукове дослідження можливе лише за наявності певної джерельної бази. Що ж до періоду Переяславської ради, то тут можна говорити про наявність близько 50 автентичних документів. Це досить невелика кількість. Більшість же документів, наприклад, стосовно присяги українського народу московському цареві — фальсифіковані, вони були складені пізніше.

Для історії як науки за такої кількості документів тема Переяславської ради вже вичерпана. Дійсно, що нового можна сказати про цю подію, якщо про неї пишуть уже понад три століття поспіль при незмінній чисельності джерел. Реанімація цієї теми якщо й можлива, то лише за умови дослідження турецьких, польських, шведських архівів, або якщо врешті офіційна Москва надасть у розпорядження вчених автентичний текст «Березневих статей».

Але нам видається, що зрозумінню суті дійства на ймення «ювілей Переяславської ради» не сприятиме «копання» у специфіці історичної науки. На нашу думку, таке розуміння стане можливим, якщо ми проаналізуємо особливості масового сприйняття минулого та його використання різними національними ідеологіями. Для пояснення цієї тези необхідне застосування певної теорії. Йдеться про те, що до сприйняття минулого існують принаймні два підходи. Перший — справді науковий, за якого вчений намагається зрозуміти, що ж являє собою та чи інша подія минулого сама по собі, безвідносно до вимог сьогодення, тобто об'єктивно. Тут науковець повинен забути про час, у якому знаходиться, він має,

так би мовити, «вистрибнути» із сучасності й «вжитись» у той відрізок минулого, що його цікавить. Звісна річ, у чистому вигляді це неможливо, але як вимогу на рівні принципу дослідження, навіть як певну етично-професійну норму цей постулат мусить брати до уваги кожний історик-професіонал.

Другий підхід — сприйняття минулого на рівні свідомості пересічної людини. Тут домінує погляд на минуле з урахуванням інтересів сьогодення. Того, що не відповідає потребам сучасної людини, у минулому просто «не помічають», ну, а те, чого не було, але воно потрібне — можна якимось чином вигадати. Людина як істота суспільна «обплутана» численними зв'язками — сімейними, релігійними, національними, політичними тощо. І всі вони певною мірою впливають на сприйняття минулого. Тож факти минулого, що сприйняті як істинні, є неодмінно вибраними з величезного пласту відомого минулого згідно з відображеними на рівні світогляду зазначеними вище зв'язками. Далі таке вибране минуле сприймається завдяки вірі в нього як «Велика Правда», «Остання Істина» і т. п.

Свідомість пересічної людини не спроможна працювати з минулим аналогічно до свідомості історика-професіонала. Утім, це їй і не потрібно (кожна людина має бути професіоналом у своїй сфері). Людська свідомість легко піддається маніпуляціям, до того ж вона неодмінно буде організовувати минуле за ціннісними схемами світосприйняття. Це «родова» риса нашої буденної свідомості (відразу зазначимо, що ми тут не будемо чітко розмежовувати поняття «буденна» й «масова» свідомість). Тому свідомості пересічної людини минуле, «таким, як воно було-насправді-саме-по-собі», просто не потрібне, якщо ж припустити, що такої свідомості можна представити «чисте, нескаламучене» минуле, то все одно надалі воно буде перекомбіноване в потрібному напрямку. Слід зазначити, що ці особливості буденної свідомості досить активно експлуатуються різними політичними ідеологіями (і зокрема — національними).

Отже, потрібно розрізнити професійний підхід до минулого та масове сприйняття минулого на повсякденному рівні. Але, на жаль, специфіка становища сучасної української історичної науки саме й полягає у заангажованості великої кількості істориків національними ідеологіями. Може тому й не відчуваємо потреби в розмежуванні професійного історичного дискурсу та масових історичних вірувань. Більше того, велике число істориків прямо говорить про формування масової національної свідомості як про кінцеву мету своїх історичних досліджень. Політична ж ситуація в Україні нині така, що примушує історика, не позбавленого громадянських почуттів, бути не лише професіоналом, а й борцем за певні ідеї.

З огляду на все вищезазначене слід зауважити, що й питання, як саме відбувалася Переяславська рада тоді — 8 (18) січня 1654 року, буде малоцікавим для масової свідомості. Актуальнішим є для неї інше: «Яке значення нині має факт підписання Переяславської угоди?». Наголосимо, не що означала Переяславська рада для її учасників та для всіх тих, хто якимось чином був причетний до події, а яку роль вона відіграла саме для нас, нинішнього покоління українців.

На рівні масової свідомості засвоєне людиною минуле ще називають історичною пам'яттю. У нашу добу історична пам'ять — це результат цілеспрямованої роботи суспільства, нації, держави, політичного режиму та відповідних ідеологічних установ з виховання громадянина, який до них ставитиметься лояльно. Тому зміст історичної пам'яті, що пропонується для засвоєння індивіду як членові певної спільноти, ніколи не може бути таким, що в якийсь спосіб заперечує існування держави, нації і т. д. у сьогоденні.

У кінцевому результаті неодмінно повинен бути позитив. Історична пам'ять — то є вибрана з усього наявного джерельного матеріалу і скомбінована за певними ідеологічними критеріями сукупність фактів та сенсів. Формування «потрібної» нації чи державі людини через прищеплення їй певної моделі історичної пам'яті (інакше це ще називається «обробка людської свідомості потрібною державі інформацією») розпочинається вже в шкільні роки. Чим є обов'язковий курс національної історії у середніх та вищих навчальних закладах, як не ретельно підбраною комбінацією потрібних вищеназваним структурам фактів разом з однозначним набором сенсів. Завданням таких курсів є вироблення певної матриці історичної пам'яті національної спільноти. Така матриця є само собою зрозумілою істиною і через піддання критиці не може бути зруйнована, навпаки, в такий спосіб відбувається перевірка на істинність усіх фактів, що наново засвоюються людиною. Свого часу французький історик Марк Ферро проаналізував шкільні підручники з історії понад десяти країн світу і за результатами цієї роботи написав книгу «Як подають історію дітям у різних країнах світу». Його висновок був таким: функції всіх підручників з історії однакові, насамперед «інституціональна історія відображає і легітимізує політику, ідеологію, режим».

Засвоєна історична пам'ять стає одним з чинників національної ідентифікації індивіда. Завдяки такій ідентифікації індивід відчуває себе членом певної спільноти — українцем, росіянином, поляком тощо. Він вважає сприйняте в шкільні роки минуле своїм минулим, а себе, своє життя, свою діяльність — черговою ланкою, що продовжує історичний ланцюг нації в майбутнє. У індивіда виробляється власне ставлення до тепер уже свого минулого. Він радіє і ненавидить, співпереживає і сумує разом з героями подій, захоплюється великими перемогами своїх предків і відчуває сором за жакливі поразки, про які і згадувати не варто... Історична пам'ять як чинник, що об'єднує людей у націю, — це не стільки хронологічна чи фактична історія, скільки відчуття цієї історії, яке дає представникам нації інтуїтивну впевненість у приналежності до осібної групи. Саме завдяки історичній пам'яті індивід укорінюється в шари національної ідентичності.

У кожного народу своя історична пам'ять. Своя на рівні неповторних фактів та їх тлумачень. На рівні спільних фактів (як у випадку з Переяславською радою) національні історії перетинаються. Саме окремішне минуле дає змогу нації існувати осібно, самостійно в сьогоденні. «У нас своя історія, і ми маємо цілковите право на окреме існування» — приблизно так можна сформулювати принцип

залежності сьогодення від минулого. Тому основним змістом національного виховання завжди було прищеплення національної неповторності (індивідуальності) в усіх її формах (своя мова, культура і, врешті — історія). Для «своїх» ця неповторність буде ознакою «свійськості», стосовно чужих — ознакою «іншости».

Щоправда, у сучасну інформаційну (постіндустріальну) добу принцип залежності сучасності від минулого часто не спрацьовує. Події так швидко змінюються і кожна наступна настільки відрізняється від попередньої, що просто немає сенсу пов'язувати сьогодення з минулим, і, зауважимо, такий зв'язок нерідко й справді відсутній. Звідси криза історичної свідомості і цілковита незацікавленість минулим — особливо ця тенденція помітна серед молоді («для чого нам знати історію, цей абсолютно непридатний для нашого повсякденного життя інформаційний мотлох»). Звісно, в нашому випадку мова йде про людей з розвинутою історичною свідомістю, яким минуле ще для чогось потрібне.

Якщо ж, скажімо, у двох народів спільна історія і однакове її сприйняття, то постає питання: «А чому це в сьогоденні два різні народи, чому вони розділені нині, якщо на рівні відомого нам минулого вони такими не були?» Саме це питання і підводить нас до розуміння суті нашої проблеми. Дійсно, як впливає факт Переяславських домовленостей на формування ідей «спільності» та «іншости» в українській та російській історичній пам'яті?

Так уже склалося, що варіант осібної української національної пам'яті почав формуватись у ХІХ столітті в боротьбі із загальноросійським («общерускім») варіантом. Цей загальноросійський варіант передбачав історичну єдність трьох народностей — великоруської, малоруської та білоруської. І сталося так, що український варіант історичної пам'яті не зміг перемогти на території сучасної України. Нині ми маємо принаймні три моделі історичної пам'яті, які умовно можна назвати українською, російською та молоросійською. Специфіка малоросійського варіанту полягає в тому, що за формального визнання ймовірності осібності української історії все ж таки легітимізована вона може бути тільки через прив'язку до російської. Тобто малоросійство в цьому випадку є лише периферійним варіантом російського історичного «центру». А тому між фактично двома варіантами історичної пам'яті точиться запекла, хоча й не завжди відкрита боротьба.

Щоб довести, що така національна й політична одиниця, як Україна, має право на існування, щоб усамостійнити її від Росії, потрібно, звичайно, досить багато зробити, і в тому числі — усамостійнити свою історію. Насамперед це означає: дати спільним фактам історії своє тлумачення, применшити ролі не вигідних фактів або перебільшити вигідні в порівнянні з російськими тлумаченнями. Для російських, особливо імперських, політичних кіл, навпаки, вигідним є культивування на рівні масової свідомості однакових і в однаковий спосіб потлумачених фактів минулого.

Мета інформаційної війни з боку Росії полягає саме в тому, щоб не допустити на масовому рівні свідомості українських громадян (нині передусім сходу

України) ліквідації відчуття своєї приналежності до російського духовного «центру». Людина, яка в Україні ідентифікує свою російську мовну, культурну чи етнічну приналежність, не повинна відчувати дискомфорту від географічної периферійності («може я й на периферії, але ж є велика російська історія, складовою якої я себе відчуваю»). Натомість завданням українських ідеологічних структур є творення у свідомості всіх українських громадян свого культурно-історичного «центру» як скріплюючого каркасу національної свідомості («національної» — в розумінні свідомості нації, а не етносу).

Звичайно, ми усвідомлюємо, що в такий спосіб подана схема боротьби між двома варіантами національної історичної пам'яті є занадто спрощеною, але все ж таки реалії на рівні тенденцій — у цьому переконані — вона відображає правильно.

А як же тоді бути з істиною? — запитаєте Ви. Дійсно, який же варіант історії вірний, а який невірний — російський чи український, і чи може взагалі критерій істинності застосовуватись до історичної пам'яті? У цьому разі не йде мова про очевидну фальсифікацію фактів, а лише про «тонку» роботу з ними. Ми вже говорили про те, що весь наявний фактаж минулого людина засвоїти не спроможна. Тому неодмінно в неї буде вибіркове ставлення до фактів та відповідне тлумачення їх з позицій своїх національних інтересів. Цілісний образ скомбінованої в такий спосіб історії з погляду групових національних інтересів у цілому відображає позитивне ставлення до нації в сьогоденні.

Але такий образ минулого ніколи не буде цілком відповідати дійсності (звісно, це аж ніяк не означає, що той образ минулого не має жодного відношення до, так би мовити, «справжнього» минулого). Іншими словами, точнісінько такої історії, як нам подають, ніколи не було. Вона сконструйована згідно з інтересами сьогодення (у нашому випадку — національними) для засвоєння на масовому рівні, виходячи з можливостей цього рівня. На означення таких образів минулого нерідко застосовують поняття історичного міту. І саме через те, що ставлення до минулого на пересічному рівні неодмінно буде спеціально вибіркочним, виникає можливість звинувачувати (наприклад, з погляду представника іншої нації) «інших» носіїв минулого в замовчуванні фактів або неправильному їх тлумаченні, фальсифікації тощо. То що ж усе таки являє собою історична правда-істина? Може для багатьох це твердження видасться незвичним (особливо для тих, хто вихований на принципах точних наук), але істина в історії ніколи не матиме властивості загальнозначимості, це завжди буде часткова (партійна) істина, так скажемо, істиною буде саме те, що група людей вважатиме істиною.

Тобто вірним є той варіант історії, який вважається вірним з погляду представника української або російської національної спільноти. Історія як наука в сучасну епоху дійсно має великий вплив на формування національної історичної пам'яті, але тотожною їй вона ніколи не буде. Як зазначалося вище, буденна (у цьому разі вона ж і масова) свідомість має свої власні закони функціонування. За умов панування наукового типу свідомості аргумент «на-

яковости» найчастіше використовується із пропагандистською метою — для більшої переконливості ідеологічних текстів. Але така вже природа міту — якоїсь рефлексії він не передбачає.

Зрозуміло, що самі автори подібних текстів не усвідомлюють, що вони спеціально щось там комбінують, щоб ввести в оману довірливих читачів. Навпаки, вони цілковито впевнені в істинності того, що пишуть (російська та українська історичні матриці вже сформовані). Та й читають такі тексти в основному ті, хто хоче отримати саме таку інформацію.

Переконаність в істинності «своєї» картини Переяславської ради не дає змоги сприйняти інші погляди («іншу правду») за принципом взаємовідштовхування (істина одна і, звичайно ж, моя). Припустимо, ряду російських авторів одного разу вже відкрилася «правда» про Переяславську раду. Однак є такі собі українські націоналісти, які у своїх вузькопартійних інтересах свідомо перекручують цю правду і обманюють людей. Тож благородне завдання — відновити істину й вивести цих націоналістів на чисту воду. Звичайно ж, протилежна сторона, яка має свій варіант «істинного Переяслава» (тобто історичного міту) діє за цією ж схемою, але з точністю до навпаки.

Зрозуміло, що від самого факту Переяславської угоди ні носії російської, ні української історичної пам'яті відхрещуватись не будуть — це занадто грубо. Мова може йти тільки, по-перше, про специфіку значень, які приписуються цій події з позицій національного інтересу (відповідно до того, як його розуміють у сьогоднішні), і, по-друге, про специфіку вибраних для масового сприйняття фактів. Саме національний інтерес (російський чи український) наділяє таку комбінацію значень характеристиками істинності (правди), адже власне вона (у цьому разі комбінація фактів і смислів на ймення Переяславська рада) його правильно відображає.

Навіть без знання детального перебігу цієї боротьби можна дійти висновку, що російській стороні вигідно якомога ширше пропагувати рішення Переяслава і доводити, що в тій політичній ситуації для українців найвигідніше було вибрати собі як сюзерена саме московського царя, а не когось іншого. Ну, а українцям навпаки — вигідно применшувати, вишукувати якісь темні плями або й взагалі замовчувати цю подію, бо вона справді не сприяє творенню необхідного для самостійного існування Української Нації багажу «іншости». Тож якщо представникам російської ідентичності з погляду сучасності вигідно вибудовувати таку модель зв'язку минулого з теперішнім, у якій це теперішнє виступає як пряме продовження минулого, то представникам української ідентичності вигідно перервати цей зв'язок: сучасність не повинна закорінюватись у факті переяславського минулого.

З позицій російського імперіялізму Україну в самостійне історичне «плавання» відпускати не можна. У цілому ж перед росіянами стоїть таке завдання: не допустити формування в економічній, мовній, інформаційній, релігійній та культурній сферах того критичного для Росії запасу української «іншости», що вже не дасть змоги утримувати Україну в зоні свого впливу. Тож імперські сили

зацікавлені, щоб громадяни Росії та України однаково сприймали минуле. Початковий набір значень, звичайно, задає російська сторона.

Загалом однаковий вміст інформації у свідомості пересічної людини неодмінно повинен спричинитися до таких міркувань: «Якщо у нас все однакове, то чому ми два різні народи і дві різні держави, може пора вже нам стати одним цілим?» Превалювання таких думок серед українців — кінцева мета російської імперської інформаційної політики, збільшити ж у свідомості людей кількість протилежних думок — завдання тих ідеологів, які зв'язали себе з українством. Тому мова йде не про єдиний для всіх істинний образ Переяславської ради, а про функціонування у свідомості пересічної людини того чи іншого «правильного» «міту Переяславської ради» як способу прив'язання до українського чи російського національного інтересу.

У такому контексті стають цілком зрозумілими спроби нав'язування владними колами широкого відзначення 350-річчя Переяславських угод. У світлі цього ювілею стає зрозумілою і природа сучасної української влади, особливо з погляду свідомого українця.

Висновки комусь можуть видатись банальними. Дійсно, що може бути нового у запрограмованості переяславського ювілею, його виключно позитивної оцінки російськими національними інтересами? Однак метою цієї статті було не відкриття нового, а лише прояснення вельми затуманених, але таких простих істин: є російський та український інтереси, і є специфічна масова національна пам'ять, що їх обслуговує-відображає-формує. От за цю пам'ять і йде боротьба. Для народів із сильними державними традиціями такі змагання — нонсенс. У нас вони в повному розпалі. В Україні нині є і «свідомі» українці, і «свідомі» росіяни з малоросами, що не мислять існування держави без сильної прив'язки до Росії, і кожна група, на жаль, має свою модель історичної правди. Відбувається велика геополітична гра. І кожен із гравців тут виконує свою роль.

Становище досить серйозне, бо правди ті не вузькопартійні, а загальнонаціональні. І тут постає «інтелігентське» запитання: «Чи можливий вихід із конфліктної ситуації не за рахунок однієї з двох сторін?» Чесна відповідь: «У реальному світі так не буває». Хоча можна, звичайно, спробувати уникнути загострення проблеми і розв'язати її в інший спосіб: «Справді, постало досить складне питання — чи повинна входити як складова в українську загальнонаціональну пам'ять історична пам'ять тих росіян, що визнають Україну своєю батьківщиною, або — українська національна пам'ять повинна формуватись лише на основі української етнічної чи можлива й певна українсько-російська історична синтеза?». Однак історичний досвід свідчить, що результатом такої синтези може бути лише формування малоросійської свідомості.

Отже, сходячи з рейок об'єктивістського викладу і заявляючи про свою приналежність до українства, вважаю за потрібне наголосити, що такі події, як ювілей Переяславських домовленостей — це діагноза (чергова) нашої всеосяжної національної української хвороби, назва якій — постколоніальний статус. □